

ЛЮБОВНІ І СКОРБОТНІ ЕЛЕГІЇ ДМИТРА КРЕМЕНЯ

Дмитро Кремінь. Скрипка з того берега. Лірика. –
Миколаїв: Іліон, 2016. – 88 с.

У трагедії Шекспіра “Гамлет” головний герой, як відомо, дуже точно охарактеризував призначення театру, та й усього мистецтва, мета якого “в усі часи була і буде: тримати, так би мовити, дзеркало перед природою, показувати доблесті її справжнє обличчя і її істинне – ницості, і кожному віку історії її неприкрашене обличчя”. Цією високою метою надихаються митці всіх епох, та потреба в ній особливо зростає в трагічні перехідні часи, коли світ ламається навпіл, на вчора й сьогодні, і на, сказати б, “руїнах космодрому” людина раптом усвідомлює себе розгубленою іграшкою непередбачуваних подій. Однак саме в такі турбулентні моменти історії буває надзвичайно важко пізнати “в дзеркалі” сутність побаченого і сприйняти його як цілість. У сучасній українській поезії в багатьох випадках переважає тенденційне, політично упереджене відображення якоїсь однієї – правої чи лівої – сторони подій. І досить рідко з’являються автори, які пропускають через власне серце увесь “роздрай”; їхнє мислення об’єктивніше, романне, багатопланове і з більшою глибиною віддзеркалює трагічні суперечності наших днів. До таких поетів, на наш погляд, належить лауреат Шевченківської премії (1999) *Дмитро Кремінь*, який випустив новий збірник лірики “*Скрипка з того берега*” (2016). У своїх ліричних медитаціях, поетичних повістях і хроніках він не ділить історичні часи на “наші” і “не наші”. Усе – минуле й сучасне, хоч яке б воно було, – наше, це історія нашого народу. Думка про безперервність і невід’ємність історичного процесу проходить наскрізним рефреном через програмний вірш “Повість наших літ” (“Я народився ще в імперії”):

...Усе збувається, збувається,
Усе збувається, як міт.
І тільки серце розривається
О пам’ять, наче о граніт.
.....
.....

А я поет – живу скорботою.
Я ні на кого не плюю...
Серпом?
Зорею?
Під Голгофою
Уже розіп’ятий стою...

Усе, як і на початку ХХ ст., як сто років тому, коли молодий Тичина в збірці “Плуг” (1920) писав у вірші “І Бєлий, і Блок...”:

...Стоїть сторозтерзаний Київ
і двістірозіп’ятий я.

Багатоплановістю бачення, очевидно, можна пояснити і таку композиційну й стильову особливість творів Д. Кременя, як мотивно-тематична поліваріативність. У більшості віршів відбувається одночасне, контрапунктне розгортання кількох, часто контрастних мотивів, що утворює смислове й звукове багатоголосся. Створенню поліфонії сприяє й інтенсивне залучення літературних і релігійних алюзій та ремінісценцій (так звана інтертекстуальність). Наприклад, у згаданій “Повісті” “прочитуються” окремі тексти з Біблії, творів Шевченка, Тичини, Юрія Клєна, Булгакова та ін.

Одна з домінуючих тем збірки підказана локальним образом-топосом, місцем, де з молодих літ мешкає поет. Це південь України, Миколаївщина. І головне – Ольвія! Сакральне місце, де зійшлися різні шляхи – скіфської і давньогрецької культур, східної і західної традицій, які актуалізуються

“чуттям історії” і переживаються поетом як частка його власного досвіду й світорозуміння. Англо-американський поет, лауреат Нобелівської премії Т.-С. Еліот писав, що “чуття історії передбачає відчуття минулого не тільки як перейденого, а і як теперішнього; воно спонукає людину творити, відчуваючи в собі не лише власне покоління, а й усю європейську літературу, починаючи з Гомера (а всередині її – і всю літературу своєї власної країни), як щось існуюче одночасно”. Звертаючись до скіфсько-грецької античності, Д. Кремень слідом за поетами початку ХХ ст. шукає в давній культурі “об’єднуюче начало” і “генеалогічну спорідненість”.

Ольвія (нагадаємо читачеві) – давньогрецьке місто-держава, заснована на правому березі Бузького лиману переселенцями з Мілета (з VI ст. до н. е.; загалом заселена греками в XI ст. до н. е.); центр торгівлі, що підтримував зв’язки зі скіфами. У IV ст. н. е. під натиском кочових племен перестала існувати. У ХХ ст. завдяки археологічним розкопкам були відкриті фортечні споруди, некрополь, агора (ринкова площа), де в часи Гомера проводилися судові, воєнні або народні збори вільних громадян.

У Д. Кременя Ольвія (з *гр.* – багата, щаслива) – це швидше утопічна, овіяна міфами й легендами країна щастя і процвітання, миру, спокою, музики і поезії, молодості й кохання – той чарівний берег, звідки дотепер линуть ніжні мелодії скрипки (одна з можливих версій цілком суб’єктивної розшифровки назви збірки). Ольвійська тема – як точка відліку – створює певне культурно-історичне, часопросторове тло, на якому з більшою рельєфністю вирізняються інші події. Ольвія постає як “своя” Еллада, ойкумена, центр українського античного світу.

Для реалізації “ольвійської” теми поет виробив спеціальний словник, де особливе місце відводить давньогрецькій і латинській лексиці. Він, як відомо, випускник філологічного факультету Ужгородського університету. Мабуть, звідси – любов до рідкісних слів, особливо з латини, на кшталт “інкунабули”, “анналів”, “авгурів”, “ауспіцій” і т. ін.

У жанровому плані “ольвійські” вірші поета тяжіють до філософської лірики, зокрема до елегійних роздумів про тлінність і минуність людських цивілізацій, її матеріальних здобутків, про які нагадують тільки руїни колишніх палаців і фортець: “Борей розвіяв – хвилі, гори, стіни, / і лиш полин, полин із України, / куди колись приводили дельфіни / одвічних шукачів добра і зла” (вірш “Хроніка”) або “І де той Віфлеєм, і ті віки й століття? / Розорений курган і деспота зотліла / десниця /, черепі із пилу та імлі... / Від храму Аполлона – тільки стіни, та попел од вогню, що тут горів...” (вірш “У грецьких письменах, у римських цих анналах”). Це вічна тема світової філософської лірики. Однак у поета вона не має самодостатнього значення і, як правило, спрямована на сучасність. У цьому плані сильне враження справляє процитований вище вірш “У грецьких письменах, у римських цих анналах”, де мотив вікової скорботи, яким починається твір, далі переривається. Автор робить різкий поворот до сучасних реалій через несподіваний образ “грецького камуфляжу”, що зрештою не може приховати кривавої трагедії наших днів. За печалями минулого “магнієвий спалах” висвітлює теперішні катаклізми на нашій землі. Усе так переплелось – і там, і тут, і одночасно промовляє до нас своїми знаками:

Із грецьким камуфляжем України
Чужі ескадри привели дельфіни
Сюди із позаобрійних морів.
А нині йде Біда – багаторукий Шіва.
Драконом із-під неба погляда.
І наче братня річ – така фальшива,
Як ця вином розбавлена вода.

.....
.....
А там – ковильна нить і вікова скорбота...

...На вулиці з іменням Геродота
легких сандалів од еросок слід.

І магна крові –

магнієвий спалах,

і поле бою у чужих анналах,

святе і грішне

поле наших літ.

(Курсив наш. – Н. К.)

У збірці звучать заклики до активних дій, та все ж головний акцент, що породжується гіркими думами над долею України, перенесено на ідею миру й заперечення братовбивчої війни; як це бачимо, наприклад, в “Елегії огненних літ”. У тривожних візіях поета “кривавий туман” напливає на Ольвію. “Душа моя заплакана за тим, / Що маревом – у морі, на лимані”, – пише він. “...Чи вип’ємо ольвійського вина? / Два роки Україна в камуфляжі. / Два роки й третій рік іде війна”.

...Усе, що долинали з даліни

Мелодією моря і лиману.

Колись на грані миру і війни

Постане, й ти чужу загоїш рану.

Троянський кінь стояв тут сотні літ.

А ми ждемо, немов новин із фронту,

Елегії священний заповіт

І мирний світ, і мирну хвилю Понту.

Тут сучасність і античність відплунюють одне в одному. Останні з наведених рядків мимоволі відсилають до “Скорботних елегій” великого римського поета Овідія, автора кількох книг “Amores” (“Любовних елегій”), знаменитого твору “Метаморфози”, “Науки кохання” та ін. Свої “Tristia” (“Скорботі елегії”), а також “Послання з Понту” він, як відомо, писав на засланні, оплакуючи сувору долю на чужині, у прикордонній провінції, відкритій нападам варварів, благаючи про милосердя й пом’якшення вироку. Пригадується також “Tristia” (1922) О. Мандельштама – збірник, куди ввійшли твори 1916-1920-х “огненних літ”. Д. Кремінь ніби продовжує діалог із попередниками і водночас дає своє розуміння вічних проблем. “Священним заповітом” поезії в його книжці є таки “мирний світ”.

У семантичному полі Ольвії “мирний світ” – це невмирущість античної культури, представленої історичними і міфологічними назвами й іменами Геродота, Плінія, Гесіода, Есхіла, Мельпомени, Евтерпи, Аполлона, Зевса, Аїда, Харона, Лети та ін. Це також світ Біблії, двоюбою добра і зла: Бог і Сатана, Авель і Каїн, архангели Гавриїл і Михаїл, апостоли Петро і Павло, сад у Гетсимані та ін. У багатьох випадках ці імена втілюються в образах інтимної, любовної лірики.

Кохання в збірнику Дмитра Кременя з його індивідуальним “обличчям” і чуттєвістю виконує, на наш погляд, важливу морально-етичну й філософську функцію, оскільки є основою людського в людині й протистоїть агресії і хаосу, надмірній раціональності й технологізації світу та його тотальній стандартизації. Мотиви кохання невіддільні від образів Ольвії, Еллади як символів раю, землі любові й щастя. У збірку ввійшла ціла низка “amores”: “Каравела. Стоп-кадр”, “Чаша часу”, “Ти витягла щасливу лотерею”, “Кінбурн і Гілея. Еллада й Едем”, “Ми долюбим своє, договорим” та ін.

Загалом культ античності, як відомо, сповідували неокласики. Та, на наш погляд, суттєво відрізняються мета, з якою зверталися до античності українські неокласики, і мета сучасного українського поета; перші, гадаємо, у полеміці з авангардистами, футуристами захищали від нігілізму позиції високого, класичного мистецтва, другий відстоює право поета й людини загалом на людські почуття, на любов!

Для Д. Кременя притаманний такий цікавий творчий прийом, як інтимізація античності, уведення античних образів і мотивів у плін щоденного життя, зустрічей із друзями чи коханою жінкою. Він може, наприклад, святкувати з коханою день народження Есхіла (вірш “У день народження Есхіла”) або говорити “голосом” Гесіода (вірш “Гесіод – XXI вік”). Еллінський світ – романтизований, ідеалізований – стає часткою внутрішнього світу героїв, які намагаються оберігати його від руйнування:

Люби мене! На цій космічній карті –
Земні та безберегі береги.
На дні лиману, в тім амфітеатрі,
Ми еллінське, ми скіфське берегли.
Тепер од Мельпомени, від Евтерпи –
Лише завіса, тільки гра химер.
Тобі клянуся, що без тебе вмер би,
Якби давно я в Ольвії не вмер...

Д. Кремень – справжній майстер любовної лірики. Захоплює його вміння через окрему деталь чи штрих створити неповторний портрет коханої, як, скажімо, у вірші “Карта Каро”; поет (чи герой) виграв цю карту, він щаслива людина; у нього є і кохання, і сім’я. Любов для нього – основа гармонійного життя, вічний стимул і джерело творчості:

...І вже коли кінчалася дорога	.....
І билися у вікна мотилі,	Моя любов, і муза у відлунні –
Вона прийшла ця дівчинка-небога,	І рідний син, і шлях до перемог.
Із золотим віночком на чолі.	І це життя, і кучерики юні,
.....	Які тобі чесав ще юний бог.

Однак, оспівуючи світлі сторони життя, поет не може заплющувати очі на темні, трагічні сторони сучасної історії України. Благополуччя і спокій одних оплачується стражданнями інших. Крізь усю збірку проведена різка, глибока антитеза між миром і війною, між культурою і варварством, між “людоловами й людьми”, що в реаліях сучасної України конкретизується насамперед у проблемі охопленого полум’ям війни Донбасу.

У книжці вирізняється окремий цикл віршів, які стосуються цієї болючої, трагічної теми. Особливе враження справляє “вступний” невеликий вірш “Сяє синій сніг”, де поет спочатку дозволяє собі милуватися красою зимового пейзажу, захопливо грати алітераціями (“с” – “з”): “Сяє синій сніг”. / Сіє синій сон. / Захопив усіх / Сніговий полон. / Сніговий ясир. / Завірюха. Сніг. / І лиш Божий Син / Визволить усіх”. І раптом у кінцевих строфах змінює тональність – із сентиментальної на іронічно-саркастичну, трагічну:

Сестри й братія,
Знову хочеться
Вам зачатія
Непорочного.
Та горить Донбас.
А з холодних губ –
Передсмертний глас
Єрихонських труб.
(Курсив наш. – Н. К.).

Крапка, пауза після короткого, як вирок, рядка “Та горить Донбас” є суворою констатацією реального, жахливого факту, катастрофічної події, що розгортається на наших очах. Оперуючи міфологічними й біблійними образами, поет намагається глибше осягнути екзистенційну, сатанинську природу братовбивчих війн, роздмуханих “третьою стороною” у своїх корисливих цілях (ця тема властива для останніх поезій Б. Олійника). Вражає своєю трагічною гротесковістю вірш “Здіймає Каїн Авеля на вила. / На Місяці. / Я бачу це щодня. / Щовечора...”, із фантастично-готичним образом “Місячної Вітчизни” з “місячною могилою”, де поховано вбитого Каїном Авеля. Поет ставить перед сучасником трагічно-абсурдне запитання: “Чи заселять люди місячну Вітчизну, / Якщо Вітчизну втратимо свою?”

У нас війна. Гібридна та лукава,
Та понад нею Бог і Сатана.
І кров'ю повен череп Святослава,
А ми гадали: випитий до дна...
Удалині чорніє біла хата.
Невже її відрину, мов чужу?
І знов на батька син і брат на брата?

У цих трагічних запитаннях уже прихована відповідь, незгода з нав'язаною логікою війни, нарешті правда про катастрофічні події: біла хата – не чужа. Це Україна, хата брата... Треба зупинитись!

Знаковою в художньому осмисленні трагічної теми є один із кращих історіософських віршів Д. Кременя – ліричний монолог “Попіл Самовидця” (“Не ти, не я – так промовляє попіл”). Його назва одразу відсилає читача до двох – літературного та історичного – джерел: поеми Юрія Клена “Попіл імперій” та козацько-старшинського “Літопису Самовидця”, де йдеться про народно-визвольну війну 1648–1654 рр. Утім автор (ліричний герой) сам бере на себе роль Самовидця, пише трагічний літопис сучасної України. І “дикопільські прерії” взяті не з давніх селянсько-козацьких літ, а з теперішніх часів, із полів півдня сучасної України. З нещадною правдивістю й гіркотою поет-Самовидець характеризує цей час як “час озвіріння”:

І звірі прокидаються у людях.
І дума їх – не в маршах, не в салютах,
А в тій крові, спожитій нашвидку.
Цей манускрипт – із дикопільських прерій.
О, як я Самовидцем тут живу!
Палю свічу, а попелом імперій
Тут не одну посипано главу.
.....
.....
В час озвіріння звірі просять крові...
Невже і справді найдешевша – кров?

Це теж *Tristia* – Скорботні елегії сучасного поета. Вони входять у ширший контекст соціальної лірики, де скорбота переплітається із гнівом, іронією, сарказмом, глибоким розтином негативних соціальних процесів у сучасному українському суспільстві. Один зі зразків такого жанру – твір, вартий цілої поеми, “Карпатський сувенір” (“Нема й не буде Довбуша...”). Зірке око поета розгледіло у вирізьбленому з дерева сувенірному орлі гротескний образ часу й народу – сувенірних гуцулів сувенірних епох. Жахлива деталь, що вказує на епоху сталінізму: ці дерев'яні орли “злітали не з карпатських гір, / А з тюрем Колими і Магадану... /...І був із ними дух тюремних стін... / Пішли опришки

пішки до овець, – / Під зорями й тюремними орлами... /...Був час такий, доба була така...”. І здається, що цій добі немає кінця.

Знов сувенірні в небесах орли.
Знов сувенірні на землі гуцули.
Ми, справлені батьками, нарости
Із матерів, що про любов не чули.
На Чорногорі Довбуш. Чорний ліс
Спиляли й посплавляли благовірні.
І на пеньках новий народ наріс:
Тут і птахи, і люди сувенірні.

.....
На сувенір обернене безладне
Життя, де сувеніром – і ріка...

.....
Невже це знов? Невже доба така...?

Звісно, поет знає, що є не тільки сувенірні, а й справжні орли. Знає, як кажуть, з перших рук, оскільки народився на Закарпатті; поетичні образи батьківщини не раз зустрічаються у віршах збірки.

Болять йому болі всієї України, моторошна реальність її останніх років – розорені села, занепад освіти і культури, розкол у суспільстві. У вірші “Голос з-за кадру (“Я живий, і ви живі. На втому...”)) він звертається до Бога з молитвою пощадити Україну, не губити село, зупинити нищення сільських шкіл, не перетворювати вільних людей на рабів: “Голосами діток плаче школа – / восени її не закривай! / Не губи чарівні очі сині, / та село на нашій Україні, / де богують інші, а не ми. / Бути при хазяйському коліні, / ми, рожденні в іншому поколінні, / ми не згодні бути, чорт візьми. /

Господи, спаси, не забирай
український мирний, тихий рай.
Не вмирай!

Остання мольба “Не вмирай!” звернена до України, яка може бути раєм, але може стати й пеклом, якщо на її землі не буде миру – і в стосунках із сусідами, і в самому українському суспільстві. Із цього погляду дуже цікавий в ідейному й художньо-естетичному аспекті вірш “Собор Петра і Павла” (“Голодує Петро на Хрещатику”), поява якого підказана “злобою дня” політичного життя сучасної України. Надзвичайно вдалий задум – показати через біблійні образи апостолів Петра і Павла безглуздя й водночас велику небезпеку громадянського та міжконфесійного конфлікту, навмисне розпалюваного “друзями народу” у нас і поза нами. Такий розкол суспільства може спровокувати криваву громадянську війну по всій Україні. Для втілення задуму поет знаходить місткі поетичні образи, дошкульні афористичні визначення, лункі алітерації:

Голодує Петро на Хрещатику,
Під хрестом у Петрівку Павло.
.....
.....
Переходять у міф і легенду
Петя з площі, а з храму – Павло.
На Хрещатику – дух “секонд-хенду”,
Мнозі нозі в дорозі було.
Ця епоха – зневажена й підла,
Як бувало із нами не раз.

Чорний потяг прибуде із півдня –
Весь у яблуках Яблучний Спас.

А на морі уже ні кораблика,
Тільки човен, вітрило й весло.
А любили ж ви мамині яблука
У дитинстві, Петро і Павло.

В апостолів одна матір – християнська церква. У народу України один вибір – духовна єдність, “Собор Петра і Павла”. Вірші, подібні до наведеного, близькі до жанру сатири і водночас вони позбавлені притаманної сатиричним творам однозначної викривальності, адже йдеться про трагедію, яку не можна скасувати ні сатирою, ні указом.

Це стосується і такої складної, болючої й вічної теми, як утрата взаєморозуміння між старим і молодшим поколіннями, між батьками і синами. Однак поет, слід зазначити, знайшов дуже оригінальне, м'яке, майже гумористичне і водночас драматичне висвітлення цієї теми, помінявши місцями батьків і дітей – батьки перетворилися на дітей, а діти – на батьків. Сама назва твору, про який йдеться, – “Апокриф” (“У тебе, синку, личенько сумне”) – орієнтує на сприйняття неканонічності, парадоксальності ситуації, коли в умовах громадянського розколу родинні стосунки перевертаються з ніг на голову: у нормальному житті батько всиновлює сина; у ненормальному – навпаки: батько просить сина всиновити його!

У тебе, синку, личенько сумне.
Я батько твій... Усинови мене!

.....
Заговори! А я давно захрип.
Уже в тобі цей чортів генотип,
У час, коли глухонімий народ
Мовчить, немов набрав монет у рот.
Південні зорі. Срібло сивини...
Коли ж батьків всиновлять сини?
Коли ж батьки синів всиновлять?
Чому вони, батьки, ночей не сплять?..

Сам поет сповідує біблійну заповідь благоговійної шани й любові до батька. Світлій пам'яті свого рідного батька Дмитра Ілліча Кременя він присвятив кілька проникливих віршів – “Anno domini”, “Батькова топоніміка” й особливо вірш “Остання дорога до раю”. На цій дорозі він із глибоким душевним щемом згадує останні години життя свого тяжко хворого батька і ставить остаточний акцент на проблемі “батьки і сини”:

Не зречуся життя, що було.
Не забув ані батька, ні мами...

Цим душевним щемом (а не тільки “інтертекстуальністю”, інтелектуалізмом, освіченістю), тобто суто християнським чуттям співстраждання, яке поширюється на всіх – правих і лівих, старих і молодих, учорашніх і сьогоднішніх, західних і східних – вирізняється Дмитро Кремень серед інших письменників. І ця особливість, ураховуючи й багатство мови, і майстерність віршової форми, дає підстави говорити про нього як про одного із кращих сучасних українських поетів.

Отримано 16 березня 2017 р.

м. Київ